

Subject Area
Fine Arts / Fashion
Design

Year: 2022
Vol: 8 Issue: 99
PP: 2007-2019

Arrival
26 April 2022
Published
30 June 2022

Article ID Number
62658
Article Serial Number
14

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29228/sss.62658>

How to Cite This Article

Yıldız, D. (2022).
“Sürdürülebilir Tekstil
Tasarımında Hasattan
Tezgaha Kenevir
Dokumacılığı: Çayeli
Örneği” International
Social Sciences Studies
Journal, (e-ISSN:2587-
1587) Vol:8, Issue:99;
pp:2007-2019

Social Sciences Studies
Journal is licensed
under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

Sürdürülebilir Tekstil Tasarımında Hasattan Tezgaha Kenevir Dokumacılığı: Çayeli Örneği

Hemp Weaving From Harvest To Bench In Sustainable Textile Design: The Çayeli Example

Dilber YILDIZ ¹

¹ Öğr. Gör. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü, Tekirdağ, Türkiye

ÖZET

Türk el sanatlarının en zengin ürünlerinden birisi de el dokumalarıdır. Anadolu'nun zengin kültürü bunu ortaya koymaktadır. Anadolu'nun her yöresinde gelenek ve göreneklere bağlı kalınarak dokuma sanatı günümüze ulaşmıştır. İnsanların en önemli gereksinimlerinden olan giysilerin üretimini sağlayan tekstil ve moda sektörü insan ve çevre sağlığını düşünmesi sürdürülebilir tekstil tasarımında doğal liflere olan talebi artırmıştır. Kenevir, insanlık tarihi boyunca kullanılmış en eski lif bitkilerinden birisidir.

Tekstil ürünlerinin üretiminde kullanılan keten, pamuk, yün ve ipek gibi geleneksel kaynakların yetersiz kalması, doğal elyaf araştırmalarının yapılmasını sağlamıştır. Yörede yetişmekte olan kenevir bitkisi ülkemizde ilaç ve diğer bağımlılık yapan maddelerin yapımında kullanılmakta olduğundan yetiştiriciliği sınırlandırılmış, kenevir dokumaların üretimini azaltmıştır.

Araştırmada, geleneksel dokumalardan kenevir dokumacılığının tarihsel gelişiminin yanı sıra, toprağa ekiminden, hasatına, iplik haline getirilip dokumanın elde edilmesine kadar yapım aşamaları araştırılmıştır. 1960 yılında kenevir üretiminin yasaklanması ile yok olmaya yüz tutan kenevir üretiminin yeniden yasallaşması eski geleneği gün yüzüne çıkarmıştır. Özellikle Rize kentinin “Çayeli” ilçesinde bulunan kenevir üretiminin devam ettirildiği dokuma atölyelerinde dokunan “Kenevir Dokumaları” incelenmiştir. Araştırma süresince elde edilen veriler, usta öğreticiler ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiş, aynı zamanda konuya paralel olan yazılı ve görsel kaynaklar ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kenevir, Dokuma, İplik, Tezgah, Çayeli

ABSTRACT

One of the richest products of Turkish handicrafts is hand weaving. The rich culture of Anatolia reveals this. The art of weaving has survived to the present day by adhering to the traditions and customs in every region of Anatolia. The textile and fashion sector, which provides the production of clothes, which is one of the most important needs of people, has increased the demand for natural fibers in sustainable textile design, considering human and environmental health. One of the oldest fiber plants used throughout human history is hemp.

The inadequacy of traditional resources such as cotton, wool, silk and linen used in textile products led to natural fiber research. Since the cannabis plant grown in the region is used in the production of drugs and other addictive substances in our country, its cultivation was limited and the production of hemp weavings decreased.

In the research, besides the historical development of hemp weaving from traditional weaving, the stages of production from planting to harvesting, turning into yarn and obtaining weaving were investigated. With the prohibition of hemp production in 1960, the re-legalization of hemp production, which was on the verge of extinction, brought the old tradition to light. In particular, “Hemp Weavings” woven in the weaving workshops where hemp production continues in the “Çayeli” district of the city of Rize were examined. The data obtained during the research were obtained as a result of interviews with master trainers, and at the same time, they were supported by written and visual sources parallel to the subject.

Keywords: Hemp, Weaving, Thread, Loom, Çayeli

1. GİRİŞ

Tekstilin esas maddesini oluşturan elyaflardan tarihin ilk çağlarından bu yana yararlanılmaktadır. Lifler sadece giyimde değil, çeşitli alanlarda tüketim yeri bulmaktadır. Eşya yapımı ve endüstrinin çeşitli alanlarında faydalanılmaktadır (Harmancıoğlu ve Yazıcıoğlu, 1979:3).

İnsanoğlunun tarihsel süreç içerisinde ortaya koyduğu en eski sanat dallarından birisi de dokumacılık sanatıdır. İnsanların dış etkilere korunması ve gereksinimleri karşılayabilmesini sağlayan dokumacılık, Türk el sanatları içerisinde önemli olmuştur. El dokumalarında kullanılan lifler iklim koşullarına göre çeşitlilik göstermektedir. Türkiye’deki iklim şartları kenevir yetiştirmeye elverişlidir. Kenevir bitkisi sürdürülebilir özellikte ve çok kullanışlı bir ürün olması nedeniyle moda sektöründe günden güne ivme kazanan bir malzemedir. İnsanlık tarihinde yetiştirilmiş ilk kültür bitkilerinden birisi kenevirdir (Acar ve Dönmez, 2016:266).

Kenevir lifleri yüzyıllardır tekstil üretiminde ve ülke ekonomilerini şekillendirmede önemli yere sahip olmuştur. Kenevir liflerinden üretilen tekstil ürünlerine günümüzde talep artmaktadır. İlginin temel sebebi çevresel kaygılardır. Kenevir lifleri, üstün ekolojik özellikleriyle ve organik tekstil üretimi potansiyeliyle ilgi toplamaktadır (Gedik vd., 2010:40).

Dünya üzerindeki tüm tekstil ürünlerini 19. yüzyıl sonlarına kadar, %80’inin hammaddesini kenevir lifi meydana getirmektedir. 20. yüzyıl başlarında gelişen teknoloji ile birlikte pamuk lifinin kullanılmaya başlanmasıyla daha

ince iplikler üretilebilmiş, daha hafif elbiselerin eldesi mümkün olmuştur. 1930'lu yıllarda çıkarılan esrar karşıtı yasalarla kenevir tarımı büyük sekteye uğramış, buna ek olarak savaş sanayisine paralel olarak geliştirilen sentetik liflerle beraber kenevir tekstiller eski önemini yitirmeye başlamıştır (Kostic ve ark. 2008, aktaran Acar ve Dönmez, 2016:266).

Bu araştırma, geleneksel kenevir dokumacılığının bilinirliğinin artırılması ve dokumanın tanıtımına katkı sağlanması, yöresel üretimin desteklenmesi, ulusal ve uluslararası platformlarda tanıtılması sağlamak amaçlanmıştır. Asırlardır süren bu dokumaların, sürdürülebilirliğine vurgu yapılarak önemine dikkat çekilmiştir. El dokumacılığın geleneksel yapısını korumak, yörede yürütülen faaliyetleri, dokuma ustalarının üretimdeki devamlılığa katkılarını belirlemeye yönelik olarak çalışma yürütülmüştür. Kültürel miras olan dokumaların sürdürülebilirlik kavramı kapsamında ele alınmıştır. Araştırmada, kenevirin tarihsel gelişimi, Rize ili ve Çayeli ilçesi dokuma tarihinin yanı sıra, kenevir dokumacılığının ekiminden, haşatına, iplik haline gelinceye yapım aşamaları ve dokuma özellikleri ve dokuma örnekleri incelenmiştir.

Nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama yöntemi kullanılmış, bilgi ve fotoğraflar usta öğreticiler ile görüşme sonucunda elde edilmiştir. Rize Valiliği onaylı kenevir ipliği ve üretimi proje kursu usta öğreticisi Beyhan Şuşoğlu Şişman ve usta öğretici Şükran Demirkan ile görüşme sağlanmış, kenevir yetiştiriciliği, ipliğin elde edilmesi, kenevir dokuma özellikleri ve kullanılan motifler hakkında bilgi ve fotoğraflar alınmıştır. Rize kentinin "Çayeli" ilçesinde bulunan kenevir üretiminin 60 yıl sonra yeniden başlamasıyla, devam ettirildiği dokuma atölyelerinde dokunan "Kenevir Dokumaları" çanta ve örtüler çalışmada örnek olarak sunulmuştur.

Rize ilinin "Çayeli" İlçesi'nde bulunan kenevir dokumalarının devam ettirildiği dokuma atölyeleri ve bu atölyelerde bulunan geleneksel dokuma tezgâhlarında dokunan kenevir dokumaları tanıtılmıştır. Araştırma, Çayeli Halk Eğitim merkezinde görevli usta öğreticiler ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiş, aynı zamanda konuya paralel olan yazılı ve görsel kaynaklar ile desteklenmiştir.

Konu ile ilgili yapılan diğer araştırmalar incelendiğinde benzer çalışmalar bulunmaktadır. Araştırmanın özellikle güncel bir nitelik taşıması, Rize İli Çayeli İlçesi ile sınırlı olup sadece kenevir dokumaları kapsamı ve sürdürülebilir tekstil tasarımında doğal liflerden kenevirin önemine dikkat çekilmesi, diğer araştırmalardan farklı bir yöne sahip olduğunu göstermektedir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI VE TEKSTİLDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sürdürülebilirlik kavramı, ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma tarafından bakıldığında, üretim sürecinde yenilenebilir kaynaklara yönelmek ve üretim faaliyetinin çevreye olan etkilerinden sorumlu olmak olarak tanımlanabilmektedir (Yavuz, 2010:65). Sürdürülebilirlik, yeni bir kavram değildir, çevre, insan ve şimdiki kuşakların gelecek kuşaklar için sorumlulukları arasındaki ilişkiyi tanımlamak için yeniden isimlendirilmiş bir kavramdır (Ozmehmet, 2008:3). Sürdürülebilirlik sadece çevreyle ilgili olmayan, sosyal ve ekonomik boyutlara da sahip bir kavramdır (Eser, Dalgın ve Çeken 2010: 29).

Sürdürülebilirlik kavramı, 1970'li yılların başlarında literatüre girerek geniş anlamda kullanımına 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "insan toplumunun uzun vadede korunması" görüşü ile başlamıştır. Son yıllarda kullanıma hızla giren sürdürülebilirlik tanımları ekolojik bir bakış açısını vurgulamaktadır (Buldum ve Nas, 2021:1796).

Sürdürülebilir üretim; gelecekteki nesillerin gereksinimlerini ve taleplerini karşılamayı tehlikeye atmadan günümüzdeki toplumların istek ve gereksinimlerini karşılayacak ürünlerde endüstriyel faaliyetler oluşturmak şeklinde tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirlik, atıkları olduğu kadar hammadde, enerji ve doğal kaynak kullanımını da azaltmaktır (Cebeci, 2013:155).

Kenevir dünyada tarımı yapılan bitkilerin en eskilerindendir (Dölen,1992:109). Sürdürülebilirlik kapsamında moda ürünü olarak kenevir lifi oldukça önem kazanmıştır. Kenevir lifi, ile ilgili Avrupa'da birlikler kurulmakta, projeler yapılmakta, ve konferanslar ile çalışmalar yürütülmektedir. Kenevir lifi kullanan markalar, sürdürülebilir çevre, etik üretim, etik moda, sürdürülebilir üretim, organik moda, yeşil moda, ekolojik moda gibi sloganlar kullanarak bilinçli tüketiciye seslerini duyurmaktadır (Kurtuldu ve İşmal, 2019:708).

Dünyada, çok kullanılan doğal lif olan pamukla ve petrol türevi sentetik liflerle karşılaştırıldığında kenevir lifleri, üstün ekolojik özellikleriyle ve organik tekstil üretimi potansiyeliyle dikkat çekmektedir (Acar ve Dönmez, 2016:266). Kenevirin lif bitkileri arasında önemli bir yeri vardır. Lifleri oldukça uzun ve yumuşak olup urgan, halat, çuval ve yelken bezi ürünler yapılmaktadır Birçok ülkenin ekonomisinde önemli yer tutmaktadır (Dölen, 1992:109).

Sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde kenevir liflerinin üretiminde su tüketiminin az olması, gübre ve tarım ilacına ihtiyaç duymadan yetiştirilebilmesi, toprak ve çevrenin korunması amacıyla organik tarım üretimi için de uygundur. Kenevir, yabancı otları yok ederek sonraki ürün için zengin bir toprak yapısı bırakmaktadır (Ulaş, 2018).

3. KENEVİR BİTKİSİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Kenevir lif bitkileri arasında lifi ve tohumu için yetiştirilmektedir. Bu bitkiye kendir de denilmektedir. Lifleri oldukça uzun ve yumuşaktır. Kenevir dünyada tarımı yapılan bitkilerin en eskilerindendir. M.Ö. 1500 yılında Küçük Asya'da kenevir yetiştiriciliğinin yapıldığı bilinmektedir. Herodot'un M.Ö. 450 yılında kenevir liflerinden yararlandığından bahsetmesi kenevir tarımının eskiliği hakkında bilgi vermektedir. Günümüzde iki türü bulunmaktadır. Bunlar; Cannabis sativa ve Cannabis indicadır. Lif üretimi için kullanılan ve endüstriyel öneme sahip olan Cannabis sativadır. Diğer türünün narkotik özellikleri nedeniyle üretimine her yerde izin verilmemektedir (Harmancıoğlu ve Yazıcıoğlu, 1979:206-207).

Gövdesinden lif elde edilen kenevir (Cannabis sativa L) yıllık bir bitkidir. Ülkemizde kültürü yapıldığı gibi yabancı olarak da rastlanmaktadır. Türkiye'de yetişen kenevirler güney yolunu izleyen lif kenevirlerindendir. Yetiştirildikleri bölgelere göre birbirinden farklı formları bulunmaktadır (Dölen, 1992:111).

Anavatanı Orta Asya olan kenevirin ilk defa M.Ö.3000 yıllarında Çinliler tarafından kullanıldığı ve tohumu için yetiştirildiği bilinmektedir. Kuvvetli topraklar ve yağışlı bölgelerde yetişmektedir. Kazık köklü olup 1-4 m arasındadır. Yaprakları el gibi ve 5-11 parçadır. Ekimi ilkbaharda don tehlikesi geçince yapılmaktadır. Dört çeşidi bulunmaktadır. Bilinen kenevir, bologna kenevir, küçük kenevir, Çin keneviridir (Yağan, 1978:77).

Kenevir (kendir), kökeni M.Ö 850 yıllarına kadar uzanan en eski bitkisel ham madde kaynakları arasındadır. İlk olarak Asya ve Hindistan'da ortaya çıkan kenevir daha sonra hızla dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Osmanlı Devleti ise klasik dönemden itibaren donanması için ihtiyacı olan urgan, halat vb. gibi malzemeleri kenevirden elde ederek yapmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti Tersane-i Amire için vazgeçilmez bir ihtiyaç olan kenevirin üretilmesine ve teminine ayrı bir önem vermiştir (Akpınar ve Nizamoğlu, 2019:1226).

Kenevir (kendir) lifi ve tohumu için yetiştirilmektedir. Tarımı yapılan en eski bitkilerden birisi olan kenevir (kendir) Cannabaceae (kendirgiller) familyasına ait, tek yıllık bitkidir. M.Ö. 2800 yıllarında Çin'de tarımının yapıldığı ve liflerinin kullanıldığı tarihi kaynaklardan anlaşılmıştır. Halikarnaslı Herodot, M.Ö. 450 yılında kendir liflerini anlatırken, İskitlerin bu bitkiyi nasıl yetiştirdiklerini ve hangi amaçlar için kullandıklarını da anlatmaktadır. Kendirin vatanı Orta Asya olarak kabul edilmektedir. Dünyada kenevir lifi üretiminde Rusya başta, Hindistan, İtalya, Sırbistan, Romanya, Macaristan, Polonya, Çin, Pakistan, Bulgaristan, Güney Kore, Bangladeş, Çekoslovakya ve Japonya gelmektedir. Başlıca kenevir tohumu üreten ülkeler ise Rusya, Polonya, Türkiye, Sırbistan, Şili ve Macaristan'dır. Lif keneviri gövdenin içindeki boşlukla daha az odunsu bölge, daha çok lif bulundurmaktadır. (Gürcüm, 2010; 229-230).

M.Ö. 2700'lerde Cannabis bitkisi olarak bilinen kendir Çin'de hem tekstil hem tıp alanında kullanıldığı ünlü tarihçi Heradotos'un (M.Ö.450) ifadesine göre İskidlerin ölü gömme merasimlerine (M.Ö. 6.yy) kendir (Cannabis) bitkisini yakarak çıkan dumandan nefes çektikleri ve bu adeti Orta Asya'da yaşayan kavimlere taşıdıkları söylenmektedir (İmer,1999:1).

Anadolu'da İ.Ö.1500 yıllarında kenevir yetiştirildiği bilinmektedir. Ünlü tarihçi Herodotos İ.Ö. 450 yılında kenevirin liflerinden yararlanma ve narkotik değerinden söz etmiştir. Bunlar kenevirin eskiliğini göstermektedir. Sümer ve Akad dillerinde urgan karşılığı kelimelerin bulunması Mezopotamya'da piramitlerin yapımında kenevir urganların kullanılmış olması Mısır'da, Gordion kazılarında kenevirden urganların bulunması ve Hititçe ishamina kelimesinin urgan anlamına gelmesi Anadolu'da çok eski dönemlerden beri tıp dışında kenevir tarımının yapıldığını göstermektedir. Osmanlı döneminde ordu ve donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için kenevir tarımına ve urgancılığa önem verilmiştir (Dölen, 1992:109).

Kenevir tarımı ülkemizde iklim bakımından az çok farklılıklar göstermektedir. Çeşitli bölgelere dağılmıştır. Bu bölgeler için ekonomik değeri farklıdır. Elde edilen lif kalitesi ve olgunluk dönemleri farklıdır. Kenevir ekimi bazı bölgelerde çok geniş alanlara yayılmıştır Özellikle Karadeniz Bölgesi dağlık kesimlerinde küçük alanları kapsamaktadır (Dölen, 1992:116).

3.1. Rize Kenevir Dokumacılığı

Şekil 1. Rize İli (URL 1)

Rize, arazisinin son derece engebeli olmasına rağmen Türkiye'nin nüfusu en yoğun şehirlerden birisidir. İkliminin çok rutubetli olması nedeniyle evler ahşap olup rutubetten korunmak için iki katlıdır (Yağan, 1978:69). Yurdumuzun her yerinde olduğu gibi Karadeniz'in bu kesiminde el dokumacılığının çok eski bir geçmişi bulunmaktadır. Bölge en eski ilkel tezgahlara, ilkel dokumacılık aletlerine tanıklık etmektedir. Bu bölgede dokumacılık ile ilgili yazılı belgelere 1462-63 tarihinde Sultan Mehmet II (Fatih) tarafından Trabzon'un fethi ile açılan Osmanlılar devrinde rastlanmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Trabzon için yazılmış olan 1561 tarihli talimat bizlere ışık tutmaktadır. Bu talimatta birinci ve dördüncü maddeler aşağıda aynen verilmiştir (Yağan, 1978:73).

“Müşlûman ve Hıristiyanlar tarafından Karadeniz'den Trabzon'a getirilip sarf olunacak kumaştan yüz akçadan üç akça, getirilen kumaş gemi ile başka yere nakledilirse kıymet takdiriyle kezalik %4akça, Trabzon veya hariçten giden keten bezinden o miktar ve haraca tabi olmayan ecnebi tüccarlardan %5 ve tartılacak eşya için alandan ve satandan bir akça tahsil ve gümrükten kaçırılan eşyanın müsadere edilmesi ve keten damgası için yüz akçadan on akça alınması”

“Tüccarın getirip tartı ile satacağı ibrişimim beher tartısı için alandan ve satandan altmış beşer ve taş akçası olmak üzere kezalik tarafyenden dörder akça tahsil ve işbu sekiz akçanın yedisinin miriye ve birinin tellala verilmesi”

Yukarıda açıkça bahsedilen keten ki aslında kenevirdir ve satımının maddelerle düzenlenmesi dışarıya ihraç edilmesi o yüzyıllardaki önemini ve köklü geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Bu yüzyıllarda önce yurt dışında Trabzon keteni, yurtiçinde Rize Bezi olarak adlandırılan dokumanın hammaddesi gerçekte keten olmayıp kenevirdir. Kenevir, birçok yerde yetişen, lifleri dışında tohumundan da yararlanılan değerli bir bitkidir. Kenevir liflerinden sicim, halat, yelken bezi ve çuval yapıldığı halde Rize kenevirinden ince iplikler yapılmakta ve keten ayarında ince bezler dokunmaktadır Bu nedenle uzun seneler keten olarak nitelendirilmiştir. Kenevir olan liflerin keten özelliği göstermesi ikliminden dolayıdır. Rize'de fazla güneşli gün olmadığından lifler nişastalanmakta ve dolayısıyla da sertleşmemektedir. Diğer bir faktörde suların kireçsiz oluşudur. Az güneş ve kireçsiz su keneviri Rize'ye has bölgesel özellik katmaktadır. Kenevir ipliğinin ekimi, devşirilmesi, taranması, iplik haline getirilmesi bölgenin kendine has usulleri ile ve el ile yapılmaktadır. Tamamiyle yerlidir (Yağan, 1978:74-75).

3.2. Çayeli İlçesi Kenevir Dokumacılığı

Şekil 2. Rize Çayeli (URL 2)

Doğusunda Pazar, Güneyinde İkizdere ve Çamlıhemşin, 2000 metreyi aşan Rize Dağları ile güneyden kaplı olan Çayeli, kuzeyinde ise Karadeniz ile çevrilidir. Rize Merkez ilçesinden 18km kadar doğuda kalan Çayeli 472km² yüz ölçümüne, 2 belde, 54 köy ve 35 mahalleden oluşmaktadır (URL3).

Dokumacılık, Rize yöresinde ve ilçelerinde eski ve yaygın bir el sanatıdır. Kenevir ipliğinden dokunan bu bezler, iç çamaşırı yapımında kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde kenevir üretiminin giderek yerini çay üretimine bırakması ve dokumalarda pamuk ipliğinin kullanılmasıyla bezlerin nitelikleri de değişmiş ve kenevir üretimine dayanan dokumacılık giderek azalmıştır (URL 4). Bölgede yetiştirilen ve toplanan kenevirler topraktan temizlenir, düzenlenir ve kurumak için tarlaya serilir. Kuruyan kenevirler tokmakla vurularak taraklardan geçirilerek tohum ve yapraklarından temizlenir Tepelerinden bağlanan demetler çadır şeklinde çatılarak çürütme zamanına kadar bekletilir. Kenevir sapları el ile kök kısımlarından kırılarak soyulur. Mengenez denilen aletle yapılır. Kırılan saklar çırpılarak sap parçalarından ayrılır, taranır.3-4-5 kiloluk demetler halinde bükülerek uçlarından bağlanır. Kenevir ipliğinden masa takımı, feretiko, ketan, şut bezi dokunmaktadır (Yağan, 1978:79).

Rize'de, 60 yıl sonra yasağın kalkmasıyla kenevir üretimi yeniden başlamıştır. Kenevirlerden bitkisel liflere sahip iplikler üretilerek, kenevir ipi dokumacılığı kurslarda başlamıştır.1960 yılında kenevir üretiminin yasaklanması ile yok olmaya yüz tutan kenevir üretimi özel izinle yeniden yasallaşması eski geleneği gün yüzüne çıkarmıştır. Rize Valiliği'nin bünyesinde Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü'nce ortaklaşa açılan kenevir ipliği üretim kurslarında dokuma eğitmenleri kenevir ipliği üretimi ile kenevirinden elde edilen iplikle, el dokuma tezgahlarında üretilen dokumalarla üretim yapmaktadır. Özellikle Rize kentinin "Çayeli" ilçesinde bulunan kenevir üretiminin devam ettirildiği dokuma atölyeleri incelenmiştir.

3.2.1. Çayeli İlçesi'nde Tohumdan Hasata Kenevir Yetiştiriciliği

Rize Valiliği onaylı kenevir ipliği ve üretimi proje kursu Usta Öğreticisi Beyhan Şuşoğlu Şişman tarafından verilmiştir. Aşağıda verilen bilgiler ve resimler Mustafa Murat Şuşoğlu ve usta öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman bahçelerine tohumdan ektikleri kenevirleri iplik haline getirene kadar fotoğraflamışlar ve bilgileri aktarmışlardır.

1.aşamada kenevir bitkisini tohumdan yıllık bitki olarak yetiştirilmektedir. Kenevir toprağının iyi drene olması ve azot miktarının yüksek olması, iklim olarak da ılıman bir hava koşulu ve yağış istemektedir. Ekimden öncede toprağın sıcaklığının 5,5- 7,7 derece olması, ağustos ayı ortasında bitkilerin polen dökmesi ile mahsulün liflerini toplanabilir ancak hasatı 4 – 6 hafta sonradır.

Şekil 3. Kenevir Tohumu

Kaynak: Mustafa Murat Şuşoğlu ve usta öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman

Şekil 4. Kenevir Bitkisinin Toprağa Ekimi

Kaynak: Mustafa Murat Şuşoğlu ve usta öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman

Kenevir bitkisinin dişi ve erkek olarak, iki türdedir. Dişi kenevirin erkek kenevire göre olgunlaşma sürecinin farklıdır. Erkek kenevir, çiçeklenme döneminden sonra 100- 110 gün içerisinde hasata hazır iken dişi kenevirde ise bu süreç erkek kenevire göre 4-5 hafta gecikmektedir.

Şekil 5. Dişi Erkek Kenevir
Kaynak: Yağan,1978:78

Şekil 6. Erkek kenevir

Bahçelerine ektikleri kenevir bitkisi (Şekil 7)

Şekil 7. Kenevir bitkisi ekim alanı ve kenevir bitkisi
Kaynak: Mustafa Murat Şuşoğlu ve Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman

2. aşamada mahsulün kesimi bittikten sonra lifleri gevşetmek amacıyla sapları havaya bağlı şekilde tarlada ortalama 4 – 6 hafta arasında bekletilmektedir. Saplar döndürülüp ve balyalama sürecine tabi tutulduğunu ardından balyaların kapalı alanlarda depolanmaktadır.

Şekil 8. Kenevirin demet hali ve bitkinin kökleri
Kaynak: Mustafa Murat Şuşoğlu ve Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman

Biyolojik havuzlama yönteminde ilk olarak kendir sapları, tek tek serilerek rutubetli ve nemli ortamlarda daha çok oluşan mantar ve mikroorganizmaların kendir saplarını çürütmesi için bırakılmaktadır. Bu işlem için en az 1 – 1,5 ay gerekmektedir. Bu yöntemle çürüme işlemi yavaş şekilde gerçekleştiğinden lifler daha yumuşak ve daha ince şekilde olmaktadır. 3. aşamada liflerin kalitesine göre bazen bir hafta, bazen bir iki günde kabuğundan ayrılmaktadır. Eğer lifler kendiliğinden yumuşamamış ise uskupi adı verilen işlemle kenevir kabuğundan tokmakla

ayrılmaktadır. Tokmağın olmadığı durumlarda ise taşla dere kenarında dövülüp, lifleri işlenecek duruma getirilmektedir.

Şekil 9. Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu'nun kursuna öğrenci olarak gelen dokuma usta öğreticileri ve kenevir uskupi çalışma aşamaları
Kaynak: Mustafa Murat Şuşoğlu ve Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman

Havanın yağmurlu olduğu günlerde liflerin yağmur altında yumuşaması sağlandıktan sonra lifler güneşte veya sobanı altında kurumaya bırakılmaktadır.

Şekil 10. Kenevirin Kurutulması
Kaynak: Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman

4. aşamada bütün bu işlemlerden sonra tarama işlemine geçilmektedir. Lifler saç tarar gibi taranmaktadır. İnce sık dişli tarak kullanılarak lifler temizlenir ve yün tarağı kullanılarak lifler ince tel olana kadar taranmaktadır.

Şekil 11. Kenevirin Taranması
Kaynak: Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman

Bu işlemden sonra yığ (iğ) aletiyle yapılan bükme işlemiyle ipler elde edilmektedir.

Şekil 12. Kenevirin iplik haline getirilmesi
Kaynak: Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman

Şekil 13. Kenevirin iplik haline getirilmesi
Kaynak: Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan Kenevir Eğirirken

3.2.2. Kenevir İpinden Dokuma

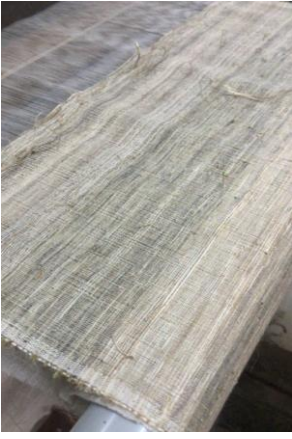
Her çeşit dokumanın hammaddesi, birçok işlemten geçirilip iplik haline getirilen liflerdir. Tekstil endüstrisinde, lif yumuşak, birbiriyle sarılarak iplik yapılabilmesi için katlanmaya, eğilmeye ve kırılmadan kıvrılmaya, helezonlar yapmaya elverişli, kopmaya dayanıklı maddeler anlaşılmaktadır. Dokumacılık, liflerin iplik haline getirilmesiyle başlamaktadır. İplikçilik, insanların lifleri elleriyle ekleyip, bükmesiyle oluşmaktadır. Liflerin yan yana getirilip eklenmesiyle dokumalar yapılmaktadır (Aytaç, 1982:3-5). ‘İki veya daha çok iplik grubunun çeşitli düzenlerde birbirleri arasından (üstünden, altından) geçerek birbiriyle kenetlenmesi işlemine ve bu kenetleme sonucu oluşan mamullere ‘dokuma’ denilmektedir (Aytaç, 1982:1)

Usta öğretici Şükran Demirkan’ın anlatımı ile kenevir dokumalar, çözgüde pamuk iplik atkıda kenevir iplik 2 çerçeveli el dokuma tezgahında bez ayağı örgüde dokunmaktadır. İplik haline gelen kenevir lifi, son aşamada hazırlanan ipler kelep (çile) haline getirilip masuraya sarılıp ve dokuma tezgahında kumaş haline getirilmektedir. Dokuma tezgahında çözgü ipliklerinin arasından geçen atkı iplikleri tarak yardımı ile sıkıştırılmaktadır. Dokuma işlemi devam ettirilmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Tezgahta Kenevir Dokuma
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

Dokumada çözgüde pamuk iplik atkıda kenevir ipi ile dokuma yapılmaktadır (Şekil 15). Motifler sarı ve gri sim ve floş ip kullanılarak yapılmıştır (Şekil 16).

Şekil 15. Tezgahta kenevir düz dokuma
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

Şekil 16. Tezgahta atni ve kırık lokum motifli dokuma

Şükran Demirkan anlatımı ile motifler kilim ve ajur tekniği ile oluşturmaktadır (Şekil 17). Kenevir dokumalarında çok fazla motif tercih etmediklerini dokumalarda ajur tekniklerinden yararlandıklarını anlatmıştır (Şekil 18-19).

Şekil 17. Ajur Tekniği
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

Şekil 18. Düz kenevir dokuma

Şekil 19. Ajurlu kenevir dokuma

Şekil 20 Kırık lokum motifi yeni evlilerin kullandığı motiftir. Tam lokum bekarların ve gelin evinden çıkacak olan bazı çeyizlerin üzerinde olur. Kırık lokum evliliğin ve hayatın güzel gittiği anlamındadır. Aşağıdaki örtüde bir de atni motifi uygulanmıştır.

Atni Motifi

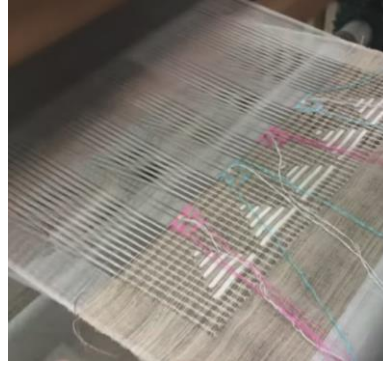
Kırık Lokum
Motifi

Şekil 20. Motifli Kenevir Dokuma Örnekleri
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

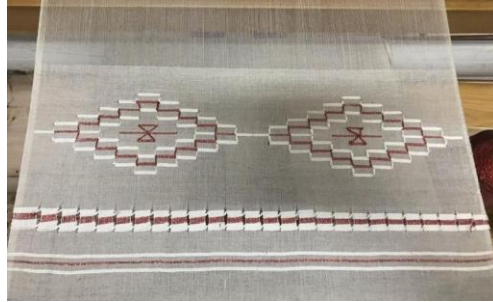
Şekil 21 Bahçelerine ektikleri kendir lifini biçip kurutup, dövdüler, eğirdiler ve iplik haline getirdiler. Kendir ipini dokuyarak, hakiki ipek iplikle dokumayı renklendirdiler (Şekil 21).

Şekil 21. Motifli Kenevir Dokuma İpek İplikle Motif Oluşturma
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

Kenevir dokumalarda birde feretiko desenlerini uyguladıklarını, dokumalarda uygulanan motifler, yöre kadınlarının kendi hayat ve yaşam tarzlarından esinlenerek oluşturduklarını belirtmiştir. Dokuma esnasında motifler oluşturulurken ipliler tek tek sayılmaktadır. Motiflerde ipek iplik, filol, simli, dikiş ipliği veya beyaz kendir kullanılmaktadır.

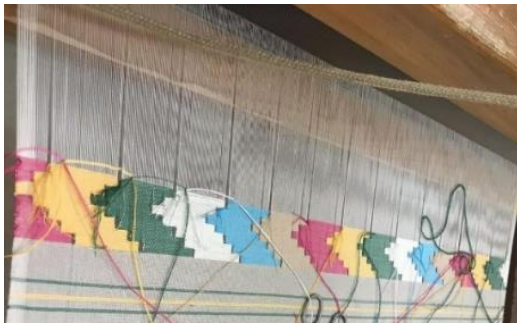
Şekil 22-23 Kadı kilidi motifinin bir varyantı göbeğindeki motif fafatara (kelebek) motifidir Kadı kilitlerinin tümü ketumluğu ve sağlamlığı ifade etmektedir. Kadı kilitleri sandık motiflerinin içerisinde kullanılırsa kişinin içsel duygularından bahsetmektedir.

Şekil 23. Kadı kilidi motifli fretiko dokuma
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

Şekil 22. Kadı kilidi motifinin ajurlu varyantı kenevir dokuma
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

Şekil 24 Çavuş desenidir. Yörede en fazla kullanılan desendir. Kalıcılığı ve otoriteyi temsil etmektedir. Kenevir dokumalarda fretiko dokumalarda uygulan motifler tercih edilmektedir. Motifleri tanıtmak açısından fretiko dokumalarda yapılan motifler örnek olarak konulmuştur.

Şekil 24. Çavuş motifli fretiko dokuma
Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

Şekil 25 Örtüde su yolu deseni uygulanmıştır. İki köşeden yapılarak uygulanmaktadır. Yörede üçüncü köşe pek kullanılmadığı motif, kişinin daimi ve sağlam işler yapması anlamındadır.

Şekil 25. Su yolu motifli fretiko dokuma

Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

Şekil 26 Kırık aynalı olarak da adlandırılan kazma ağzı ya da setbelli diye geçen motif yapılan işin ya da evliliğin bereketli olması için temenni sunar genelde yaşlı kadınlar tarafından kullanılır. Hediyelik eşyalarda görülmektedir.

Şekil 26. Kırık Aynalı Motifli fretiko dokuma

Kaynak: Usta Öğretici Şükran Demirkan

3.2.3. Rize Merkez ve Çayeli İçesi Kenevir İplik Üretim Kursu Sergisi

Rize'de, 60 yıl sonra yasağın kalkmasıyla kenevir üretimi yeniden başlamıştır. Rize Valiliği onaylı kenevir ipliği ve üretimi proje kursu Usta Öğretici Beyhan Şuşoğlu Şişman tarafından kurs verilmiştir. Kenevirin toprağa ekiminden, hasatına, iplik haline getirilip dokumanın elde edilmesine ve ürün haline gelene kadar kenevir lifinin üretimi anlatılmıştır. Aşağıdaki kenevir tasarımlar çanta, örtü olarak değerlendirilmiştir. Çantalar çözgüde pamuk iplik, atkıda kenevir ipi kullanılarak bez ayağı örgüde motifsiz dokunmuştur. Örtülerde düz (bez ayağı) örgü, desen olarak ajur tekniği motif olarak genellikle kırık lokum ve atni motifi uygulanmıştır.

Şekil 27 Rize Valiliği onaylı kenevir ipliği ve üretimi proje kursu Usta Öğreticisi Beyhan Şuşoğlu Şişman tarafından verilen kursun kenevir dokuma örnekleri

Şekil 28 Rize Valiliği onaylı kenevir ipliği ve üretimi proje kursu Usta Öğreticisi Beyhan Şuşoğlu Şişman tarafından verilen kursun kenevir dokuma örnekleri

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk el sanatları içerisinde köklü bir geçmişi olan kenevir dokumacılığın, günümüzde varlığını sürdürmesi, Rize’de 60 yıl sonra yasağın kalkması ile kenevir üretimi yeniden başlaması, yeni ürün tasarımları ile bu köklü yöresel el sanatının yaşatılması ve geliştirilmesi ve tanıtılması amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, kenevirin toprağa ekiminden, hasatına, iplik haline getirilip dokumanın elde edilmesine ve ürün haline gelene kadar kenevir lifi örneklerle açıklanmıştır.

Yapılan çalışma sonucunda, yürütülen tüm bu faaliyetlere ek olarak kenevir dokumalarının sürdürülebilirliğine katkı sağlamak amacıyla öneriler geliştirilmiştir.

Rize ili ve çevresinde lif amaçlı kenevir bitkisinin tarımının yaygınlaştırılması bölgenin kalkınmasına çok büyük katkıda bulunacaktır. Kenevir ekimi ve kenevir dokumaları konusunda strateji geliştirmek ve planlı bir şekilde çalışmalıdır. Birçok ülkede kenevir üretimini desteklenmekte ve yeni markalar piyasaya sürülmektedir. Keneviri tarladan bitmiş ürüne kadar planlı bir şekilde üretmek için çalışmalar yapılmalıdır. Yüksek kaliteli kenevir lifleri için ekolojik ve sürdürülebilir bir üretim zinciri oluşturulmalıdır. Kenevir tekstil pazarının oluşturulması için ekonomik altyapı hazırlanmalıdır. Rize ve çevresi, kenevir lifi üretiminde iklimi dolayısı ile çok uygundur. Yörede kenevir bitkisi tarımının yaygınlaştırılması, yöre halkına alternatif gelir kaynağı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Rize ili Çayeli ilçesi bulunan meslek edindirme kursları daha da genişletilerek desteklenmelidir. Rize Valiliği ve Çayeli Halk Eğitim Merkezi bünyesinde açılan dokuma kurslarının iyileştirilmesi ve kursiyerlerin eğitilmesi kenevir yetiştiriciliği ve kenevir dokumalarının sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirilmesi ve kuşaklar arası aktarımına katkı sağlanmalıdır. Çalışmalarda valilik, üniversite, kültür müdürlükleri ve yöre halkı birlikte hareket etmelidir. Kenevir dokumalarının, yöredeki belediyelerinin, sanayicilerin, akademisyenlerin iş birliği yapmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tekstil ve moda tasarımcılarına kenevir dokumalarının tanıtılması amaçlanmalıdır. Yapılacak olan yeni projeler ile kenevir üretimi ve dokumacılığı açısından da olumlu katkılar sağlayacaktır. Kenevir dokumalarının, çağdaş ve özgün tasarımlar ile bir araya getirilerek yeniden hayat bulacağı görüşü de desteklenmelidir. Ayrıca bu çalışma ile kültürel mirasımızın bize sunmuş olduğu dokumaları daha da ileriye taşıyacak bilinçli nesillere ulaşılması, kenevir dokumacılığının kullanım alanının genişlemesi ulusal ve uluslararası platformlarda tanıtılması hedeflenmelidir. Bu bağlamda kültürel mirasımız olan kenevir dokumacılığı nesilden nesile aktarılacak sürdürülebilirlik katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. & Dönmez, A. (2016). Kenevire Farklı Bir Bakış, 2. Ulusal Biyoyakıtlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 27-30 Eylül, 2016, Samsun, Türkiye, 265-270
- Akpınar, D. & Nizamoglu, A. (2019). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kenevir Üretimi Turkish Studies Social Sciences Volume 14 Issue 4.
- Aytaç, Ç. (1982). El Dokumacılığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Cebeci, T.C. (2013). Ekolojik Tekstillerin Moda Tasarımı Üzerine Etkileri, Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul.
- Dölen, E. (1992). Tekstil Tarihi, Marmara Üniversitesi. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Duru Buldum, O. & Nas, E. (2021). Sürdürülebilirlik Kavramı Bağlamında Çağdaş Takı Tasarımları, İdil Dergisi 88 (10).

Eser, S.; Dalgın, T. & Çeken, H. (2010). Sürdürülebilir Kültür Turizmi: Efes Örneği, Ege Coğrafya Dergisi, S. 19 (2), s. 27-34.

Gedik, G. & Avınç, O.O., Yavaş, A. (2010). Kenevir Lifinin Özellikleri ve Tekstil Endüstrisinde. Kullanımıyla Sağladığı Avantajlar, Teknolojik Araştırmalar, Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi, Sayı: 4, 39-48.

Gürcüm, H.B. (2010). Tekstil Malzeme Bilgisi, Güncel Yayıncılık, İstanbul

Harmancıoğlu, M. & Yazıcıoğlu, G. 1979. Bitkisel Lifler- İzmir

İmer, Z. (1999). Sayısız Özellikleriyle Göze Çarpan Bir Doğal Elyaf Kendirin Dünyada ve Türkiye’de Geçmişi ve Bugünü – Tekstil ve Konfeksiyon 6

Kostic, M.; Pejic, B. & Skundric, P. (2008). Quality of Chemically Modified Hemp Fibers – Bioresource Technology 99 94–99.

Kurtuldu, E. & İşmal, Ö.E. (2019). Sürdürülebilir Tekstil Üretim Ve Tasarımında Yeniden Değer

Kazanan Lif: Kenevir, SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Cilt:12 Sayı:24

Ozmehmet, E. 2008. Dünyada Ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları, Journal of Yaşar University, Cilt 3 (12).

Saatçioğlu, K. (2016). Geleneksel Bir Türk El Dokuması: Rize Bezi (Feretiko), Cilt 0, Sayı 25, 93 – 105.

Türkmen, N. (2012). Tekstil ve Moda Tasarımı Açısından Sürdürülebilirlik ve Dönüşüm. T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul.

Ulaş, E. (2018). Gerçek Köye Dönüş Projesi: Kenevir. Hatice Bahtiyar (Editör), Hiperlink Yayınları, İstanbul.

Yağan, Ş.Y. (1978). *Türk El Dokumacılığı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 1. Baskı Apa Ofset Basımevi

Yavuz, A. (2010). Sürdürülebilirlik Kavramı Ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri, Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, Cilt 7 (14)

Kaynak Kişiler

Görüşme1: Şükran Demirkan Turizm Bakanlığı Sanatçı Belgesi Sahibi, Çayeli Halk Eğitim Merkezi Usta Öğretici

Görüşme 2: Beyhan Şuşoğlu Çayeli Halk Eğitim Merkezi Usta Öğretici

Görüşme 3: Mustafa Murat Şuşoğlu

İnternet Kaynakları

URL 1 <https://dogukaradenizigezelim.weebly.com/rize2.html>

URL 2 <https://rize.net.tr/ilceler/cayeli/>

URL 3 <https://rize.net.tr/ilceler/cayeli/>

URL 4 http://www.rize.gov.tr/rize-bezi_